

Чернега П.
(м. Київ)

ВИРІШАЛЬНА РОЛЬ РОБІТНИКІВ У ВІДБУДОВІ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Актуальність дослідження даної теми зумовлена необхідністю об'єктивного і всебічного висвітлення внеску робітників у відбудову народного господарства республіки в період війни.

Стаття підготовлена відповідно до планової наукової теми „Вклад робітників України у зміцнення воєнно-промислового комплексу СРСР у роки Другої світової війни (1939-1945)”, що розробляється автором на кафедрі історії слов'ян і українознавства Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Метою дослідження стали системний аналіз, узагальнення і висновки щодо вирішальної ролі робітників у відбудові промисловості протягом 1943-1945 рр.

Наукова новизна праці полягає в тому, що автор, залучивши, до обігу нові архівні документи і матеріали намагався об'єктивно висвітлити самовіддану і важку працю робітників на відбудові фабрик, заводів шахт, рудників, електростанцій, підприємств залізничного, морського і річкового транспорту.

У радянській історіографії ця тема знайшла досить широке відображення на сторінках багатотомних праць з історії Другої світової і Великої Вітчизняної війни, Української РСР, робітничого класу і профспілок, а також окремих монографічних дослідженнях [1].

В останнє десятиліття вона майже не досліджувалася, за винятком окремих невеликих повідомлень вітчизняних істориків [2].

Фашистські загарбники завдали величезних втрат народу і господарству України. На початку 1945 р. населення республіки становили лише 27, 4 млн. людей, тобто зменшилось на 13, 6 млн. осіб у порівнянні з 1941 р. Фашисти знищили за період окупації 5,5 млн. людей [3]

Ворог зруйнував 882 шахти Донбасу, зірвав і затопив водою 77 залізорудних й марганцевих рудників, пограбував і вивів з ладу 26 металургійних, 25 коксохімічних, 5 метизних і 25 хімічних заводів. Окупанти залишили в руїнах 599 машинобудівних підприємств, сотні заводів шкіряної, взуттєвої, скляної й харчової промисловості, 130 трикотажно-текстильних і прядильно-джутових фабрик. Загарбники вивели з ладу 9 залізниць республіки, затопили й пошкодили 814 пасажирських, вантажних і спеціальних суден, 132 портові господарства [4].

Величезних втрат зазнало сільське господарство. Відступаючи, ворог пограбував зерно, худобу й іншу продукцію, зруйнував машинотракторні станції, господарські споруди, вивів з ладу сільськогосподарську техніку.

Прямі матеріальні збитки України були найбільшими поміж союзних республік і становили 285 млрд. крб. (РРФСР – 255, Білоруська РСР – 75, Латвійська РСР – 20, Литовська РСР – 17, Естонська РСР – 16 і Молдавська РСР – 11) [5].

Союзний уряд виділив на відбудову народного господарства УРСР лише 18, 3 млрд. крб. Витрати державного бюджету СРСР на відродження господарства усіх територій держави в 1943 – 1945 рр. становили 75 млрд. крб [6].

Програма відродження була накреслена в постанові РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 21 серпня 1943 р. „Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах визволених від німецької окупації”. Головна увага приділялась відбудові тих підприємств, що найменш постраждали і могли випускати воєнну продукцію. Ситуація ускладнювалася тим, що у розпалі тривала війна і держава не мала достатніх коштів, матеріальних і людських ресурсів на подолання наслідків окупації. Протягом 1943-1945 рр. Україні виділили із союзного бюджету лише 6, 4 % коштів від суми збитків завданих їй війною. Необхідно було вести пошук внутрішніх резервів: залучати шляхом масово-політичних і організаційно-мобілізаційних заходів широкі верстви трудівників, особливо сільську молодь, жінок, підлітків, пенсіонерів, інвалідів війни і праці; організувати масові кампанії збору коштів у „фонд оборони”, продажу лотерей і підписки на державні грошові позики, що нерідко державні органи проводили примусово; усіляко мобілізувати трудові зусилля й творчу активність робітників на самовіддану працю.

Відбудовчі роботи проводились за рахунок власних виробничих ресурсів з використанням зібраних на руїнах заводів і фабрик залишків будівельних матеріалів, деталей і пошкоджених механізмів, а також виготовлених у місцевих умовах будівельних матеріалів, інструменту тощо. Масове повернення обладнання евакуйованих підприємств влада справедливо визнала недоцільним, але зобов'язала партійне, державне й господарське керівництво районів, які не були окуповані ворогом усіляко допомагати потерпілим від ворога регіонам. Протягом 1943-1945 рр. у республіку надійшла невелика кількість обладнання й інструментів з Росії, Казахстану, республік Середньої Азії і Кавказу [7]. Автор погоджується з думкою відомих дослідників проблеми М. Коваля, П Брицького та інших про те, що Україні повернули лише „рештки евакуйованого майна” і що даних про великомасштабну допомогу союзних республік, як стверджувала радянська історіографія, у відбудові народного господарства УРСР не має в жодному статистичному збірнику й узагальнюючих працях з історії війни [8].

Зруйноване ворогом господарство республіки відчувало гостру нагальну потребу в робітничих кадрах. Якщо в 1940 р. було 4610 тис. робітників, у тому числі 1974 тис. промислових, то на початку 1944 р. у відбудовних роботах брали участь лише 1564 тис. трудівників. З тилу повернули незначну кількість партійних, радянських, господарських керівників, інженерно-технічних працівників і кваліфікованих робітників. До закінчення війни Комітет з обліку і розподілу робочої сили РНК СРСР направив на відбудову промисловості, будівельної індустрії і транспорту України 615 тис. працівників. Понад 78 тис. переважно сільської молоді мобілізував для роботи в промисловості комсомол. Протягом 1943-1945 рр. на відродження народного господарства було мобілізовано близько 1 млн. людей, переважно селян. Робітники зайняті у промисловості і на транспорті республіки наприкінці війни становили лише 54,5 % їх довоєнної чисельності. Основною робочою силою були жінки і підлітки [9].

Одним з найважливіших господарських і воєнно-політичних завдань було відродження вугільної промисловості Донбасу. РНК УРСР і ЦК КП(б)У в постанові „Про організацію видобутку вугілля і відновлення шахт Донбасу” від 15 лютого 1943 р. указали на необхідність мобілізації робітників і спеціалістів галузі й організації відбудови і видобутку вугілля на мало зруйнованих, незатоплених, які можна без великих затрат відновити, а також дрібних шахт, що розташовані поблизу залізничних колій [10].

У надзвичайно важких умовах розпочалися відбудовчі роботи: не вистачало робітників і спеціалістів, обладнання, матеріалів й інструментів, майже відсутні були транспортні засоби й електроенергія. Робітничі колективи бригад і дільниць проявляли масовий трудовий героїзм. Гірники шахти № 6 „Голубівка” – найбільшої в комбінаті „Ворошиловградвугілля” – за місяць до визначеного строку розпочали видобуток вугілля. Завдяки самовідданій праці бригад І. Савельєва і Юдіна достроково відновили роботу системи відкачування води і підйомні механізми на шахтах № 4-6 „Максимівка” і № 7 „Центральна”. У липні видобуток вугілля розпочали 59 дрібних і 5 основних шахт комбінату. Протягом місяця вони видобули 127, 8 тис. т вугілля. До осені на відбудові шахт басейну працювали 28 тис. гірників. Промисловість і транспорт отримали 475 тис. т палива [11].

У день визволення Сталіно – 8 вересня 1943 р. – відновили роботу 13 вугільних трестів комбінату „Сталінвугілля”. Протягом року необхідно було відбудувати 176 шахт. Державні й господарські органи, ЦК спілки робітників кам'яновугільної промисловості Донбасу вжили низку організаційних заходів для формування трудових колективів. На шахти прийшли жінки, підлітки і пенсіонери. 70-річний ветеран праці Жуков очолив на шахті № 12-18 тресту „Будьоноввугілля” бригаду гірників-пенсіонерів, яка відновила підйомні механізми ствола. Бригада захисника Ленінграда Григоренка, без жодних транспортних засобів, руками доставила за 15 км великі котли для енергетичного господарства шахти № 5-6 імені Г. Димитрова. У листопаді на комбінаті працювали 57 тис. шахтарів і будівельників, які здали в експлуатацію 218 маленьких шахт. Щодоби їх колективи видобували близько 8 тис. т вугілля. У 1943 р. гірники Донбасу відновили понад 466 невеликих і 26 основних шахт. Народне господарство республіки отримало 4, 3 млн. т палива [12].

Самовіддано працювали шахтарі й будівельники. Голодні, без належного одягу, перебуваючи в льодяній воді затоплених лав, за наявності великої концентрації газів вони діставали електричні двигуни, вцілілі механізми, деталі й залишки будівельних матеріалів. Понад 70 гірників шахти № 19-20 тресту „Артемвугілля” Сталінської області достроково за 9 місяців виконали річний план відбудовних робіт. До листопада 1944 р. шахтарі басейну відновили видобуток вугілля на 119 основних, 535 середніх і дрібних шахтах. Їх транспортна мережа становила 1160 км, а лінія вибою 62,4 тис. Колективи вугільних підприємств дали народному господарству 22,5 млн. т палива [13]. У травні 1945 р. на відбудові й експлуатації шахт Донбасу було зайнято понад 385 тис. робітників інженерно-технічних працівників і службовців. Вони відновили роботу 123 основних, 506 середніх і малих шахт з 882, що діяли на початку 1941 р. У 1943-1945 рр. басейн дав близько 64 млн. т вугілля й знову посів перше місце в СРСР за видобутком цінного палива [14].

Понад 1 тис. гірників і будівельників відбудовували шахти Золочевського управління тресту „Львівшахтбуд”. Наприкінці року колективи чотирьох шахт щодоби давали 350 т бурого вугілля. Протягом 1944-1945 рр. підприємства західного басейну видобули 45,5 тис. т вугілля (у 1940 р. – 76,3). Для забезпечення місцевої промисловості і населення паливом відновили роботу 220 торфопідприємств і промартілей, на яких працювали 3,2 тис. робітників [15].

У роки війни надзвичайно гострою була проблема забезпечення паливом бойової техніки, а місцеве населення гасом. Нафтовики Дрогобицької, Львівської і Станіславської областей через декілька днів після визволення, з 10 серпня розпочали видобуток нафти і пустили в експлуатацію два нафтопереробні заводи. Близько 7 тис. робітників працювали на

№-109047

промислах Борислава. Щодоби вони видобували 460-480 т нафти проти 576 т напередодні війни. Окупаційна влада домоглася видобутку 550 т палива щодоби. Наприкінці 1944 р. нафтові промисли західних областей України перевищили довоєнні обсяги видобутку нафти. Нафтопереробні підприємства повністю задовольнили потреби військ 4-го Українського фронту в паливо-мастильних матеріалах окрім авіаційного бензину. Видобутком і переробкою нафти в регіоні займалися 16,2 тис. робітників. Протягом 1944-1945 рр. відновили роботу 326 підприємств нафтової промисловості, на яких було зайнято 23,2 тис. робітників і спеціалістів. Нафтовики республіки видобули 343 тис. т нафти проти 326,5 тис. т у 1940 р. [16].

Важливими чинником відбудови промисловості, забезпечення культурно-побутових умов життя населення стало відродження зруйнованого ворогом енергетичного господарства. Потужності, що збереглися могли виробити лише 0,4 % довоєнного обсягу електроенергії. На відбудову електростанцій Донбасу союзний уряд мобілізував близько 10 тис. юнаків і дівчат, а також направив два електропоїзди потужністю 1500 і 750 кВт. Один з них працював на відродженні Рутченківської електростанції [17].

Наступного дня після визволення селища близько 200 робітників розпочали відбудовні роботи на Зуєвській ДРЕС. Будівельники цілодобово зводили виробничі приміщення, а електротехніки проводили монтаж турбін. Бригади мулярів П. Маліка, арматурників Д. Бутильського, штукатурів О. Єфременко, Лебедевої, М. Буденської, теслі П. Івашина, електриків Пантелеєва та інших щоденно виконували по дві-чотири виробничі норми. Першу турбіну було змонтовано за 34 дні, а наступну – за 11. Енергетичне серце Донбасу – ЗуДРЕС 9 січня 1944 р. дала струм. За нею розпочали виробництво електроенергії дві турбіни Північно-Донецької й три Штерівської ДРЕС, а також переважна більшість районних електростанцій. Працівники „Донбасенерго” у стислі строки відновили 80 % ліній електропередач, 42 силові трансформаторні установки, 323 масляних вимикачі тощо [18].

Постановою ДКО від 11 березня 1944 р. було створене спеціальне будівельно-монтажне управління з відбудови Дніпровської ГЕС. Наприкінці року на будові працювали понад 7,3 тис. робітників і спеціалістів. Без елементарних засобів механізації і транспорту, у нестерпних умовах матеріально-побутового життя вони виконали капітальних робіт на суму 54,6 млн. крб., відновили залізничні колії довжиною 17 км, якими подавали вантажі безпосередньо на об'єкти. Близько 2,3 тис. будівельників постійно виконували планові завдання, а 360 з них дві й більше виробничі норми. На півроку раніше визначеного строку, 3 березня 1947 р. перша турбіна станції дала промисловий струм. Вже на початку 1944 р. відновили виробництво електроенергії 483 електростанції потужністю 538 тис. кВт. Енергетики Одеси за два місяці після визволення міста виготовили на місцевих заводах агрегати і деталі для монтажу турбін, встановили два котли й достроково, восени 1944 р., пустили в експлуатацію електростанцію. Понад 20 млн. кВт електроенергії виробили електростанції західних областей республіки проти 127 млн. кВт у 1940 р. [19] Протягом 1944-1945 рр. народне господарство отримало 4413 млн. кВт електроенергії (у 1940 р. – 12411, 4 млн. кВт) [20].

Гірники Криворізького залізрудного і Нікопольського марганцевого басейнів ранньою весною 1944 р. розпочали відбудову шахт і рудників. У 1940 р. Кривбас давав майже 20, 2 млн. т високоякісної руди, що становило 67,6 % загальносоюзного видобутку. На відбудову підприємств тресту „Кривбасруда” мобілізували близько 8 тис. жінок, переважно колгоспниць. До липня відновили роботу 11 шахт, колективи яких видобули для

металургійних заводів Донбасу і Придніпров'я 30 тис. т залізної руди. Наприкінці року будівельники і гірники здали в експлуатацію 31 велику шахту. У 1945 р. 19,4 тис. робітників Криворізького басейну видобули 3818 тис. т руди. Протягом 1944-1945 рр. металургійні заводи отримали близько 4, 7 млн. т залізної руди [21].

Виключно важливе значення для зміцнення воєнної промисловості мало відродження підприємств тресту „Нікопольмарганець”, що видобували до війни 2,6 млн. т руди (33 % загальносоюзного обсягу). Долаючи величезні матеріально-побутові проблеми, за нестачі техніки, механізмів і будівельних матеріалів гірники день за днем піднімали з руїн господарство рудників, шахт збагачувальних фабрик. За ініціативи бригади О. Величка з металевого брухту було зібрано 10 підйомних машин. Колектив електриків відремонтував 32 трансформатори, 61 силову установку й 14 трансформаторних двигунів, забезпечивши струмом відбудовні роботи на рудниках. У грудні на підприємствах тресту „Нікопольмарганець” працювали 2,3 тис. робітників. Вони видобули понад 50,1 тис. т марганцевої руди [22]. Протягом 1944-1945 рр. гірники Криворізького залізрудного і Нікопольського марганцевого басейнів відновили роботу 56 шахт і рудників, 4 збагачувальні фабрики й завод гірничорудного машинобудування, який у 1945 р. виробив продукції більше ніж у 1940 р. [23].

Провідним загоном армії робітників важкої індустрії були трудівники коксохімічної промисловості Донбасу і Придніпров'я, які до війни виробляли 15711 тис. т коксу (74,5% загальносоюзного обсягу). Для відбудови галузі з тилу повернувся на Україну колектив тресту „Коксохіммонтаж”. У липні 1943 р. постали з руїн окремі виробничі приміщення Ольховського коксохімічного заводу Ворошиловградської області. Колективи трьох батарей коксових печей випалювали щодоби 180-200 т коксу. Через рік ще три підприємства галузі в області налагодили випуск продукції. Наприкінці лютого 1944 р. пустили в експлуатацію Сталінський коксохімічний завод. За ним розпочали виробництво коксу і газу Ново-Макіївський, Мушкетовський, Рутченковський, Староенакієвський, Смоляниновський, Фенольний, Дніпродзержинський та інші підприємства. Великий внесок у відбудову коксохімічної промисловості зробили жінки-робітниці. Вони становили 70-80 % трудових колективів. У 1945 р. випуск продукції налагодили 18 заводів з 26, 62 коксові батареї, 7 хімічних й інших цехів та установок на яких було зайнято понад 29,3 тис. робітників і спеціалістів. Виробництво коксу в республіці становило 20,5% довоєнного обсягу [24].

Для відбудови металургійного виробництва необхідна була велика кількість вогнетривких матеріалів. Робітники-раціоналізатори Пантелеймонівського динасового заводу Сталінської області Коротенко, Мирський, Муляров, Смірнов та інші в стислі строки відремонтували електростанцію, залізнодорожний кран, монорельсову дорогу і тунельні печі. На початку вересня 1943 р. підприємство відновило виробництво вогнетривкої цегли. Близько 600 робітників Червоноармійського динасового заводу, достроково до квітня 1944 р. налагодили випуск продукції. Швидкими темпами відбудовували Нікітовський доломітовий комбінат, який до війни був єдиним виробником випаленого доломіту. На підприємстві працювала перша в СРСР турбопеч, що оберталася навколо своєї осі. До осені відновили виробництво шамоту 7 заводів, динасу – 2, вогнетривкої глини – Ворошиловградська шахта й Часов-Ярське рудоуправління, кварциту – Сталінські й Тарасівські рудники й Пантелеймонівський кар'єр. На початку 1945 р. 23 підприємства республіки де було зайнято 16,7 тис. робітників і спеціалістів випускали вогнетривкі матеріали [25].

Воєнне виробництво мало велику потребу в продукції хімічної промисловості, значні виробничі потужності якої знаходилися до війни в Україні. Колективи 137 підприємств у 1940 р. виробляли 1012 тис. т мінеральних добрив (у СРСР – 3290 тис. т), понад 925 тис. т сірчаної кислоти, кальцинованої й каустичної соди (1587 тис. т), 1,6 тис. т хімічного волокна і ниток (11 тис. т) [26]. На другий день після вигнання окупантів розпочали відбудову Слов'янського азотнотукового заводу. Робітники Івко, Коржов, Чугуєв та інші зібрали необхідні деталі й матеріали і за п'ять днів відновили роботу водопроводу. Будівельник – пенсіонер Хорошеев організував бригаду штукатурів з жінок-домогосподарок. Які постійно виконували до 300 % виробничої норми. Понад 19 тис. днів відпрацювали на відбудовних роботах у вільний час робітники Рубежанського хімічного комбінату Ворошиловградської області. Протягом 1944-1945 рр. вони пустили в експлуатацію 18 цехів, енергетичне й водоканалізаційне господарство і силікатний завод. Відбудову вели на 80 підприємствах. Наприкінці війни колектив хімічної промисловості України перевиконував план виробництва найважливіших видів продукції пересічно на 123 %. У 1945 р. було вироблено мінеральних добрив 13,2 %, кальцинованої соди – 30%, сірчаної кислоти – 18 % довоєнного виробництва [27].

Вагоме значення для відродження народного господарства мала відбудова 42 підприємств скляної промисловості, 36 з яких знаходилися в Донбасі, а 6 у Львівській області. У 1940 р. вони виробляли 15,3 млн. кв. м віконного скла (34,2 % загальносоюзного обсягу), а також технічне й промислове скло. Найбільш потужні серед них такі, як Артемівський, Костянтинівський, Рамоновський, Херсонський заводи і єдиний в СРСР Київський термосовий були оснащені сучасним обладнанням. На відбудову підприємств було мобілізовано близько 11,4 тис. робітників. Улітку 1945 р. відновили роботу 30 заводів, більшість з яких постійно виконувала виробничі плани [28].

Провідне місце в зміцненні воєнно-промислового комплексу СРСР належало чорній металургії України. У 1940 р. на заводах республіки працювали 190,5 тис. робітників, які виплавляли 9642 тис. т чавуну (в СРСР – 14900 тис. т), 8938 тис. т сталі (18300 тис. т), 6520 тис. т прокату чорних металів (13100 тис. т) і 560 тис. т сталевих труб (966 тис. т) [29].

Першими розпочали відбудовні роботи металурги Ворошиловградського заводу ім. К. Ворошилова. Літом 1943 р. близько 3,5 тис. робітників зводили стіни основних цехів. Наприкінці року вони відремонтували усі газогенератори і пустили в експлуатацію мартенівську піч. Понад 5,6 тис. робітників і спеціалістів 12 вересня розпочали відбудову Єнакієвського металургійного заводу. Серед них були 1 тис. учнів ремісничих училищ з Ташкента, Тбілісі й Чкалова. Через три з половиною місяців колектив найменшої в Донбасі домни № 6 відновив виплавку чавуну. У січні 1944 р. перший бесемерівський конвертер розпочав виплавку сталі, а прокатні стани – виробництво рельс для залізниць республіки. Наприкінці лютого завод запрацював повним металургійним циклом. Протягом року колектив підприємства, який налічував 8,1 тис. робітників і спеціалістів, виплавив 60 тис. т чавуну й сталі. На місяць раніше встановленого строку, 25 листопада 1943 р. налагодили виплавку сталі металурги Костянтинівського заводу. Близько 5,5 тис. робітників мобілізували на відбудову Сталінського металургійного заводу. До липня 1944 р. його колектив відновив дві доменні й одну мартенівську печі, великосортний прокатний стан і декілька допоміжних цехів. Наприкінці грудня був виконаний план відбудови й експлуатації, а також програма всього металургійного циклу. За успіхи у відбудові й

виробництва продукції колектив заводу протягом 7 місяців нагороджувався Червоним прапором ДКО [30].

Після визволення Маріуполя, 10 вересня 1943 р. розпочали відбудову „Азовсталі” і заводу ім. Ілліча. На початку травня 1945 р. будівельники і металурги „Азовсталі” пустили в експлуатацію дві доменні печі, сталеплавильний, механічний, інструментальний і два допоміжні цехи, паровозне і вагонне депо. У листопаді 1943 р. дали перші плавки мартенівська піч № 2 і домна заводу ім. Ілліча. Самовіддано працював його колектив, який налічував 13, 5 тис. робітників і спеціалістів. Зміни майстрів Мірошиченка і Ольшанського постійно виконував 200 і більше відсотків норми. Потягом місяця було виплавлено 10,4 тис. т. сталі і чавуну. У наступному році колектив підприємства відновив роботу трьох мартенівських печей листопрокатного і сортового станів, 4 турбін допоміжних цехів і дільниць [31]. Наприкінці війни в Сталінській області налагодили виробництво металу й прокату 20 мартенівських, доменних, двох бесемерівських конвертери, 15 прокатних і три трубпрокатних стани. Протягом 1943-1945 рр. вони дали народному господарству 1250 тис. т чавуну, 1200 тис. т сталі, близько 900 тис. т прокату 57 тис. т труб [32].

Важко працювали робітники на відбудові одного з найбільших підприємств чорної металургії в СРСР – Дніпродзержинського металургійного заводу. До війни підприємство мало 6 доменних і 12 мартенівських печей, декілька прокатних станів, які щодоби виробляли 4,5 тис. т чавуну і сталі й 4 тис. т прокату. Бригада й зміна братів Івана і Григорія Хрисанових щоденно виконували 3-4 виробничі норми на відбудові мартенівської печі. Достроково, 21 листопада 1943 р. піч дала першу плавку. Наступного року відновили 2 доменні й 5 мартенівських печей, декілька прокатних станів і допоміжних цехів. За рік після визволення Дніпропетровщини металурги і будівельники здали в експлуатацію 3 домни і 13 мартенів, 13 прокатних станів, які дали промисловості 6,2 тис. т чавуну, 40,8 тис. т сталі й 22,4 тис. т прокату [33].

Наприкінці війни на відбудові металургійної промисловості України було зайнято 88 тис. робітників. Виробництво металу і прокату налагодили 14 доменних і 35 мартенівських печей, 2 бесемерівських конвертери, 38 прокатних й трубних станів. Народне господарство отримало 1,8 млн. т чавуну, 1,2 млн. т сталі, понад 900 тис. т готового прокату і труб. Довоєнні виробничі потужності чорної металургії республіки були відновлені лише на 25 % [34].

Одним з найорганізованіших робітничих загонів були трудівники машинобудівної промисловості. На заводах України працювали 578,3 тис. робітників. Напередодні війни республіка була провідним центром гірничого, металургійного, хімічного, тракторного і сільськогосподарського машинобудування, основним виробником паровозів, дизельних двигунів і потужних турбін для електростанцій і кораблів військово-морського флоту. У 1940 р. машинобудівники виробили 671 магістральний паровоз (73,4 % загальносоюзного випуску), 16 тис. т гірничого і металургійного устаткування (67,5 %), близько 31 тис. тракторних плугів і сівалок (понад 51 %), 10,4 тис. тракторів (33 %) і 671 залізнодорожний вагон (33,3 %) тощо [35].

У руїнах лежали виробничі приміщення гіганта важкого машинобудування в СРСР – Новокраматорського заводу. Понад 5,2 тис. робітників розпочали відбудову підприємства. У січні 1944 р. відновили випуск продукції цехи металевих конструкцій, модельний, ливарний, ковальський, частково електромеханічний, ремонтно-механічний і молотовий прогін. У серпні завод випустив чотири парові молоти, а до жовтня завершив відбудову 14 з 22 цехів і

електростанцію потужністю 25 тис. кВт. Першу продукцію – бесемерівський конвертер, випалювальні печі, чотири парові молоти, обладнання для термічного цеху і установки для виробництва гіпсу виготовив колектив Старокраматорського машинобудівного заводу [36].

Наприкінці 1943 р. розпочали виробництво обладнання для шахт Донбасу колективи Ворошиловградських заводів вугільного машинобудування і паровозобудування. Останній у 1945 р. відновив весь технологічний процес виробництва паровозів і у жовтні випустив перший локомотив. На Горлівському машинобудівному підприємстві налагодили виробництво врубових машин, пневматичних відбійних молотків, насосів, вентиляторів та інших механізмів для гірничорудної промисловості. Робітники Маріупольського заводу організували ремонт танків і виробництво башт для них. Протягом 1945 р. колектив підприємства виготовив також 376 нафтоналивних цистерн. До річниці визволення басейну донецькі заводи гірничого машинобудування відремонтували і випустили нові 432 підйомні машини й лебідки, 186 вентиляторів, 51 врубову машину, 65 насосів, 31 копер, та інше обладнання [37].

Виключно важлива роль у зміцненні воєнно-промислового комплексу належала 7 заводам тракторної і танкової промисловості, а також підприємствам сільськогосподарського машинобудування України. На третій день після визволення Харкова, 26 серпня 1943 р. розпочалася мобілізація працездатного населення для відбудови промисловості міста. Понад 12 тис. робітників направили на відродження заводів союзного підпорядкування. Близько 4,7 тис. робітників і спеціалістів відбудовували дизельний завод. Заодно до кінця року вони відремонтували 25 танків, 40 двигунів, 7 паровозів і налагодили виробництво артилерійських тягачів. Трудівники авіаційного заводу організували ремонт 28 літаків. У виробничих приміщеннях танкового заводу ім. Комінтерну розпочали випуск окремих деталей і механізмів для ремонту танків. З кожним днем нарощували темпи відбудовних робіт працівники тракторного заводу. Бригади М. Белінської, З. Ільїної, І. Торянника щоденно виконували дві й більше виробничих норми. У жовтні 1944 р. з конвеєра підприємства зійшов перший трактор, а до вересня наступного року – 360. 23 серпня 1943 р. харків'яни розпочали відбудову найбільшого в СРСР заводу сільськогосподарського машинобудування – „Серп і молот”. Колективи дільниць майстрів Білунова, Жили, Усенка і Шульженка піднімали з руїн інструментальний, ливарний, ковальський цехи і енергетичне господарство. Через чотири місяці ливарний цех дав першу плавку, а 5 серпня 1944 р. підприємство випустило молотарку. Протягом року було відбудовано 49,7 тис. кв. м виробничих площ і виготовлено для колгоспів і радгоспів понад 1 тис. молотарок. Завод випускав також міни й інші вибухівки [38].

Понад 1,2 тис. робітників розпочали відбудовні роботи на велетні комбайнобудування в СРСР – Запорізькому заводі „Комунар”. Важко й самовіддано працювали робітники ливарного цеху Красницька, Макасай, Макаренко та інші, які щоденно виконували 3-4 виробничі норми. У листопаді 1943 р. колектив підприємства налагодив виробництво 40 марок запасних деталей і виготовив дві експериментальні тракторні молотилки. У лютому наступного року розпочалося відродження Великотокмацького дизельного заводу. Близько 80 робітників виконували виробничі завдання на 200-300 %, а 500 – на 100 і більше відсотків. Наприкінці року відновили роботу механічний, ковальський, ливарний, інструментальний, складальний та інші цехи. Колектив підприємства достроково виконав план капітального будівництва і випуску продукції. У грудні 1944 р. на авіаційні заводи відправили чотири дизельні двигуни. Незважаючи на героїчну працю робітників річний план

виконали лише 6 заводів сільськогосподарського машинобудування. У 1943-1945 рр. підприємства галузі виробили 487 тракторних молотарок, 1170 кінних приводів і 985 сівалок [39].

Широкі відбудовні роботи розгорнулися на харківських підприємствах електроенергетичного машинобудування. Близько 2 тис. робітників працювали на відродженні електромеханічного заводу. Бригада крановиків І. Мальця достроково відремонтувала крани машинного цеху. Робітники ковальської дільниці інструментального цеху Є. Гармаш, Мирошніченко, М. Острроверхов, Чуб щоденно виконували 5-7 виробничих норм. У січні 1944 р. колектив підприємства налагодив виробництво турбогенераторів, а в квітні освоїв випуск нових машин. Продуктивність праці становили 150 %. Лише 81 робітник не виконував виробниче завдання. У всесоюзному виробничому змаганні завод виборов третє місце. Перед колективом турбогенераторного підприємства стояло завдання забезпечити відновлення електростанцій південно-східного регіону республіки й налагодити випуск запасних деталей, механізмів й агрегатів для ремонту найбільших електростанцій СРСР. Робітники достроково, до червня 1944 р., змонтували дві турбіни потужністю 22 і 25 тис. кВт для енергетичних підприємств міста, а також виготовили необхідні запасні частини й агрегати для 12 електростанцій. 1 грудня колектив виконав річний план, випустивши першу турбіну в 50 тис. кВт для Зуєвської ДРЕС. До закінчення війни ще дві такі турбіни виготовили для Дзержинської електростанції [40].

На третій день після визволення столиці України заводський гудок „Ленінської кузні” закликав киян до відбудови міста. Для відновлення роботи авіаційного заводу 13 підприємств направили 120 одиниць обладнання і кваліфікованих робітників. 3 листопада 1943 р. і до травня 1945 р. колектив заводу зібрав 1064 і відремонтував 350 літаків, а також виготовив чимало іншого озброєння. Слідом за авіаційним налагодили виробництво продукції заводи „Більшовик”, „Червоний екскаватор”, „Укркабель”, „Транссигнал”, ім. І. Лепсе та інші. Долаючи значні труднощі робітники річного порту столиці достроково в лютому 1944 р. відновили роботу 2 електропідстанцій, 7 трансформаторів, 20 масляних рубильники, 16 двигунів та інших механізмів. Колектив Київського суднобудівного заводу за 6 місяців відремонтував 15 самохідних й 32 несамохідні баржі, а також 5 великих пароплавів. Навесні дніпровські кораблі розпочали навігацію. У річницю визволення міста трудівники відновили роботи 242 підприємств, які випустили продукції на 170 млн. крб. [41].

На відбудові підприємств Одеси не вистачало робочих рук, будівельних матеріалів і техніки. Близько 800 робітників піднімали з руїн виробничі корпуси заводу ім. Січневого повстання. З перших днів відбудови вони організували ремонт автомобілів, паровозів, танків, гармат, а у травні 1944 р. відновили випуск основної продукції – потужних підйомних кранів. Колектив заводу „Червоний Профінтер” до листопада налагодив виробництво озброєння, боеприпасів, деталей і агрегатів для сільськогосподарської техніки. Близько 1,8 тис. робітників і спеціалістів були зайняті відбудовою морського порту. До липня вони здали в експлуатацію 13 суховантажних і 2 нафтоналивні пристані, 12 кранів та інші вантажні системи й пристрої. Обіг вантажу в четвертому кварталі становив 200 тис. т. Колектив суднобудівного заводу ім. А. Марті достроково відновив роботу дизель-генератора, ковальського, зварювального, електричного, трубопрокатного і ремонтного цехів. 28 жовтня він спустив на воду першу суховантажну баржу [42].

Незважаючи на великі збитки, завдані окупантами машинобудівній промисловості, темпи відбудови її підприємств були досить високими. У 1943 р. в 9 визволених областях

України відновили роботу 2376 промислових підприємств, де було зайнято 57,6 тис. робітників. Вони виробили продукції на 175 млн. крб. Літом 1945 р. з 108 заводів союзного підпорядкування 93 відновили випуск продукції. У машинобудівній галузі республіки було зайнято 135,3 тис. робітників, інженерно-технічних працівників і службовців, що становило 34,6 % їх довоєнної чисельності. Валовий випуск продукції в 1944 р. досяг лише 13,4% довоєнного обсягу [43].

Відбудова народного господарства і цілковите визволення України від ворога залежали від як найшвидшого введення в експлуатацію залізничного транспорту. З перших днів визволення Харківщини понад 12 тис. робітників вели відбудову колії, станцій і депо. Токарі механічного цеху депо станції Основа батько і син Томахи довели виконання виробничих норм до 300 і більше відсотків. 29 серпня 1943 р. перші ешелони з озброєнням для діючої армії прийняв Харківський залізничний вузол. Залізничники відремонтували 230 км колії, 243 стрілочні переводи й 2 мости. 14 вересня відкрили рух поїздів між Харковом і Москвою та сусідніми обласними центрами Росії. До березня наступного року робітники Південної магістралі здали в експлуатацію 2505 головних і станційних колій, 1025 стрілочних переводів 107 залізничних мостів загальною довжиною 3,4 тис. м, 9 паровозних депо, 7 електростанцій, 145 приміщень для пасажирів 19 телефонних станцій тощо. Літом 1945 р. на дорозі працювали 52,7 тис. робітників, які майже повністю відбудували залізничне господарство. Колектив дороги за виконання виробничих завдань 6 разів нагороджували Червоним прапором ДКО й Наркомату шляхів і сполучення СРСР [44].

Понад 600 залізничників за 15 днів відбудували депо станції Ворошиловград. Близько 90 жінок-домогосподарок щоденно виходили на ремонт колії і станційного господарства в Дебальцеве. До листопада 1943 р. на Північно-Донецькій магістралі відремонтували 1680 км колії і 894 стрілочних переводів, відновили 8 паровозних депо, 180 станційних приміщень і майстерень, 38 мостів. Робітники залізниці відвантажили і перевезли 49,5 тис. т вугілля і 72,6 тис. т металевого брухту. Літом 1945 р. на Північно-Донецькій і Південно-Донецькій дорогах відбудували 3687 км колії, 14 паровозних й 36 вагонних депо і пунктів, 320 станційних приміщень. У річницю визволення Дніпропетровщини залізничники Сталінської магістралі відновили 2366 км головної колії й основні господарські підрозділи. Колектив дороги виконав план навантаження на 138 %, а обіг вагонів збільшився на 17,3 %. Наприкінці війни на залізницях Донбасу і Подніпров'я працювали 135,5 тис. робітників і спеціалістів. Колективи доріг за самовіддану працю 16 разів нагороджувалися Червоними прапорами ДКО [45].

Відбудова Південно-Західної, Одеської, Вінницької, Львівської і Ковельської залізниці проходила у безпосередній близькості фронту за великої нестачі робочих рук, матеріалів та обладнання. Шість тисяч робітників мобілізували на відбудову Київського залізничного вузла. Міст через Дніпро відбудовували воїни-залізничники й 1,8 тис. місцевих жителів. Перший воєнний ешелон прибув до Києва 20 листопада 1943 р. До нового року залізничники столиці відправили 2990 потягів з вантажем для фронту і населення тилкових районів, відремонтували і обладнали понад 8,6 тис. вантажних й пасажирських вагонів. Наприкінці війни на території республіки ввели в експлуатацію понад 20,5 тис. км залізничних колій. У господарстві 9 магістралей було зайнято 364 тис. трудівників. Пересічна швидкість потягів на дорогах становила 26, 6 км/год. (до війни – 32,2 км/год.), обіг вагона – 2,8 доби (у 1940 р. – 3,5 доби) [46].

Великі труднощі долали в процесі відбудови працівники автомобільного, морського і річкового транспорту. На початку 1944 р. у народному господарстві республіки налічувалося лише 2 848 автомобілів. За рішенням союзного уряду розпочали будівництво 4 заводів для складання автомобілів у Дніпропетровську, Запоріжжі, Львові й Одесі. Протягом 1945 р. 195 підприємств поповнилися автомобілями американського виробництва, що надходили з військових частин. В автомобільному транспорті було зайнято близько 12,7 тис. робітників і службовців [47].

Навесні 1944 р. відновили навігацію кораблі Чорноморського пароплавства і Дніпровського басейну. Підприємства пароплавства відбудували на 80 %, а флот на 65%. Експлуатацію 227 суден Дніпровського басейну забезпечували 13,8 тис. робітників і спеціалістів. Довоєнна потужність Дніпровського пароплавства була відновлена на 23% [48].

Понад 187 тис. робітників мобілізували в 1944 р. на відродження будівельної індустрії. Колектив „Союзтепlobуд” відбудував 260 об’єктів, а монтажники „Стальконструкції” – 30 тис. т металоконструкцій на заводах Донбасу. На початку 1945 р. відновили роботу підприємства промислового будівництва, на яких було зайнято близько 120,5 тис. будівельників. Понад 28 тис. робітників відбудовували заводи промисловості будівних матеріалів, яких до війни в Україні налічувалося 264. На відбудові житлового фонду і комунікального господарства працювали 40 тис. будівельників [49].

Швидкими темпами відновлювали роботу підприємства лісової й деревообробної промисловості. Понад 1030 робітників лісового господарства Чернівецької області в першому кварталі 1945 р. щоденно перевиконували виробничі норми. Протягом року вилуск продукції налагодили 226 підприємств лісової промисловості на яких було зайнято 39,1 тис. трудівників. Близько 6,3 тис. робітників працювали в лісопильній і деревообробній промисловості [50].

Народне господарство відчувало гостру потребу в будівельних матеріалах. У 1945 р. виробництво цементу становило 27,5 %, шиферу – 41 %, м’якої покрівлі – 23 %, цегли будівельної – 28,8 % і скла віконного – 48,3 % довоєнного обсягу. Вивіз деревини значно збільшився і становив 110,2 %, а пиломатеріалів – 46,6 % [51].

Завдяки важкій і самовідданій праці робітників й усіх трудівників України було відбудовано і збудовано 8252 промислових підприємств, з них 3000 великих, введено в дію майже 30 % довоєнних виробничих потужностей. Обсяг валової продукції промисловості у 1945 р. становив 26 % рівня 1940 р. У народному господарстві республіки було зайнято 3721 тис. працівників. Робітників серед них було 3014 тис [52].

Українські робітники самовідданою й виснажливою працею забезпечили не лише високі темпи виробництва воєнної продукції, а й впровадження нових технологій і методів організації праці.

Відродження народного господарства республіки, вироблена робітниками промислова продукція стали надійним і могутнім джерелом збільшення виробництва воєнної техніки, стрілецької зброї, боєприпасів, пального, амуніції та іншого спорядження для діючої армії, а також важливим чинником відбудови всього господарства Радянського Союзу у воєнний і повоєнний період.

Героїчна праця робітників України, їх змагання за виконання виробничих планів стали одними з вирішальних факторів розвитку й зміцнення воєнно-промислового комплексу СРСР.

Використана література:

1. История Великой Отечественной войны. Советского Союза. 1941-1945. В 6 т.- М. 1960- 1961. – т. 1-3; История Второй мировой войны. 1939-1945. В 12-х т. – М., 1976. – Т. 7; Історія робітничого класу Української РСР: У 2-х т. – К., 1967. – Т. 2.; Історія Української РСР: У 8 т. 10 кн. – К., 1977. – Т. 7; Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941-1945 гг. В трех томах. – К., 1975. – Т. 2, 3; История рабочих Донбасса. В двух томах. – К., 1981. – Т. 2; Коваль М.В. Все для перемоги: Подвиг трудящихся України у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр. – К., 1970; Данилюк М.З., Панчук М.І. На службі фронту і тилу. – К., 1974; Митрофанова А.В. Рабочий класс СССР в годы Великой Отечественной войны. – М., 1971; Морехина Г.Г. Великая битва за метал (1941-1945 гг.). – М., 1974; Чернега П.М. Профсоюзы Украинской ССР в годы Великой Отечественной войны (1941-1945). – К., 1987. Його ж. Український народ у Другій світовій війні. – К., 1998 та інші.
2. Хойнацька Л.М. Відбудова машинобудівної промисловості: досягнення і прорахунки. (1943-1950 рр.) // Друга світова війна і Україна. Матеріали наукової конференції 27-28 квітня 1995 р. – К., 1996; Чернега П.М., Сушко О.О. Внесок трудівників підприємств танкової промисловості України у зміцнення обороноздатності СРСР // Україна у Другій світовій війні: уроки історії та сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції (27-28 жовтня 1994 р.). – К., 1995; Чернега Петро, Ширай Володимир. Внесок українського народу в перемогу над фашистськими загарбниками. // Історія слов'янських народів: актуальні проблеми дослідження. Вип. 6.: Слов'янські народи в Другій світовій війні. – К., 2000.
3. Історія Української СРС. – У 8-и т. – 10 кн. – К., 1977. – Т. 7. – С. 512.
4. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. В трех томах. – К., 1975. – Т. 3. – С. 153-155.
5. Страна советов за 50 лет. Сб. стат. материалов. – М., 1967. – С. 32.
6. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. – Т. 3. – С. 188; Чадаев Я.Е. Экономика СССР в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.) – М., 1985. – С. 312.
7. Советская экономика в период Великой Отечественной войны. 1941-1945 гг. – С. 167-168; Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. – М., 1970 – Т. 3. – С. 190-195.
8. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.). – К., 1996. – С. 298; Брицький П.П. Україна у Другій світовій війні (1939-1945 рр.) – Чернівці, 1995. – С. 87.
9. Народное хозяйство СССР за 70 лет. Юбилейный стат. ежегодник. – М., 1987. – С. 414; Народне господарство Української РСР в 1966 році. Стат. щорічник. – К., 1967. – С. 89; Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. – Т. 3. – С. 189.
10. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 145. – Спр. 320. – Арк. 24-25.
11. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 147. – Арк. 32, 41-42; Труд. – 1944. – 27 января. Чернега П.М. Профсоюзы Украинской ССР в годы Великой Отечественной войны (1941-1945). – К., 1987. – С. 84.
12. Російський державний архів соціально-політичної історії (далі РДАСПІ). – Ф. 17. – Оп. 18. – Спр. 240. – Арк. 38; Труд. – 1944. – 4 января; Кравченко Г.С. Экономика СССР в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.). – М., 1970. – С. 242; Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. – Т. 2. – С. 448.
13. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 46. – Спр. 291. – Арк. 3; Спр. 367. – Арк. 4; Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 389. Арк. 22; ДАРФ. – Ф. 5451. – Оп. 25. – Спр. 624. – Арк. 125-126.
14. Історія Української РСР. – Т. 7. – С. 396; История Коммунистической партии Советского Союза. – М., 1970. – Т. 5. – кн. 1 – С. 471; История рабочих Донбаса. – К., 1981. – Т. 2. – С. 76; Чернега П.М. Назв. праця. – С. 73.
15. ЦДАГО України. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 389. – Арк. 22; Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 240. – Арк. 67; ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 134.
16. ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 118, 227; Спр. 22. – Арк. 55; ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 46. – Спр. 344. – Арк. 3-4, 10-11; Оп. 70. – Спр. 208. – Арк. 79.
17. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 250. – Арк. 20; Восстановление угольной промышленности Донецкого бассейна. – М., 1957. – Т. 1. – С. 139.
18. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 250. – Арк. 20. – Труд. – 1944. – 1 июня; 27 августа; 23, 25 ноября; 1 декабря; Восьмая сессия Верховного Совета УССР. Стенограф. отчет. – К., 1947. – С. 87; Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. – Т. 2. – С. 441-442.
19. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 349. – Арк. 50, 164; Оп. 46. – Спр. 353. – Арк. 56, 61-62; Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 311. – Арк. 21; Спр. 389. – Арк. 22.
20. Історія Української РСР. – Т. 7. – С. 397; Досягнення Радянської України за 40 років. Стат. збірник. – К., 1957. – С. 35.
21. ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 45; Труд. – 1944. – 6 июля; 29 ноября; 29 декабря; Народне господарство Української РСР в 1966 році. Стат. щорічник. – С. 84-85; Історія Української РСР. – Т. 7. – С. 402; Досягнення Радянської України за 40 років. Стат. збірник. – С. 38.
22. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 46. – Спр. 340. – Арк. 42-43; Труд. – 1944. – 1 ноября.

23. Кучма И.П. Восстановление Чорнорудной промышленности Украины. – Из опыта работы партийных организаций Криворожского и Никополь-Марганцевого бассейна. 1944-1950 гг. – Днепропетровск, 1957. – С. 27.
24. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 148. – Арк. 33; ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. Спр. 13. – Арк. 1; Труд. – 1944. – 9 марта; 18 июля. Досягнення Радянської України за 40 років. Стат. збірник. – С. 35; Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. – Т. 3. – С. 211; Чернега П. М. Назв. праця. – С. 87.
25. ЦДАВО України. – Ф. 2759. – Оп. 1. – Спр. 37. – Арк. 62-63, 101-102; Спр. 39. – Арк. 161-162; Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 169; Труд. – 1944. – 7 октября.
26. Народное хозяйство СССР. 1922-1982: Юбил. стат. ежегодник ЦСУ СССР. – М., 1982. – С. 186-188; Досягнення Радянської України за 40 років. Стат. збірник. – С. 44; Народне господарство Української РСР у 1986 році: Ювіл. стат. щорічник Держкомстату УРСР. – К., 1987. – С. 4; Народне господарство Української РСР у 1966 році. Стат. щорічник. – С. 112.
27. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 743. – Арк. 1-3; Труд. – 1944. – 6 января; Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. – Т. 3. С. 213.
28. Досягнення Радянської України за 40 років. Стат. збірник. – С. 35; ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 410. – Арк. 42; Спр. 415. – Арк. 8, 10; ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 17.
29. Досягнення Радянської України за 40 років. Стат. збірник. – С. 35; Народне господарство Української РСР у 1966 році. Стат. щорічник. – С. 107; Народное хозяйство СССР. 1922-1988. Юбил. стат. ежегодник. – С. 52, 100, 183; Народне господарство Української РСР у 1986 році: Ювіл. стат. щорічник Держкомстату УРСР. – С. 4.
30. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 148. – Арк. 33; Спр. 415. – Арк. 70; Оп. 70. – Спр. 162. – Арк. 59; Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 326. – Арк. 10-13, 20-23; Спр. 328. – Арк. 201; ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 91; Труд. – 1944. – 16 февраля.
31. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 604. – Арк. 81; Оп. 18. – Спр. 415. – Арк. 70; Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 328. – Арк. 170; Державний архів Російської Федерації (далі ДАРФ). – Ф. 5451. – Оп. 25. – Спр. 1561. – Арк. 51; Спр. 1063. – Арк. 31.
32. История рабочих Донбасса. – Т. 2. – С. 81.
33. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 152. – Арк. 5; Труд. – 1944. – 15 февраля; 29 ноября; 15 декабря.
34. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. – Т. 3. – С. 211-212.
35. Досягнення Радянської України за 40 років. Стат. збірник. – С. 29, 35. Народне господарство Української РСР у 1966 році. Стат. щорічник. – С. 89.
36. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 46. – Спр. 382. – Арк. 49; Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. – Т. 3. – С. 213-214, 216; Чернега М.П. Назв. праця. – С. 89.
37. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 46. – Спр. 340. – Арк. 45-46; Труд. – 1944. – 11 февраля; 3 сентября; Мавроди В. М. Коммунисты Донбаса в борьбе за восстановление тяжелой промышленности в годы Великой Отечественной войны. (1943-1945). – М., 1962. – С. 53.
38. РДАСПІ. – Ф. 17. – Оп. 88. – Спр. 240. – Арк. 31; ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 127. – Арк. 38-39; Спр. 395. – Арк. 58; Оп. 46. – Спр. 350. – Арк. 4; Спр. 352. – Арк. 37; Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 328. – Арк. 28-29; ЦДАВО України. – Ф. 2597. – Оп. 1. – Спр. 78. – Арк. 50; Спр. 119. – Арк. 27; Молотарка. – 1944. – 24 серпня; Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. – Т. 3. – С. 215; Советская Украина в годы Великой Отечественной войны (1941-1945) Док. и материалы. – Т. 3. – С. 427.
39. ЦДАВО України. – Ф. 2597. – Оп. 1. – Спр. 78. – Арк. 50; Спр. 119. – Арк. 27; ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 46. – Спр. 353. – Арк. 5, 12-13; Спр. 349. – Арк. 30, 113-114; Советская Украина в годы Великой Отечественной войны (1941-1945). Док. и материалы. в трех томах. – К., 1980. – Т. 3. – С. 427.
40. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 46. – Спр. 296. – Арк. 7; Спр. 349. – Арк. 20; Сталінець. – 1943. – 27 грудня; 1944. – 1 лютого; 14, 23 серпня; Турбовелетень. – 1944. – 17 червня; 26 грудня; Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. – Т. 3. – С. 215-216.
41. ЦДАГО України. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 307. – Арк. 63; Труд. – 1944. – 19 февраля; 24 июня; 5 ноября.
42. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 412. – Арк. 30-31, 43; Труд. – 1944. – 29 октября; 3 ноября; 3 історії Одеської партійної організації. – Одеса, 1962. – С. 417.
43. ЦДАГО України. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 311. – Арк. 9; Спр. 312. – Арк. 1; Советская Украина в годы Великой Отечественной войны (1941-1945). Док. и материалы. – Т. 3. – С. 426-427; Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. – Т. 3. – С. 217.
44. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 127. – Арк. 16, 40; Спр. – 162. – Арк. 113; Спр. – 395. – Арк. 145, 187; Оп. 46. – Спр. 164. – Арк. 2, 6; ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 14.

45. ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 38; Спр. 14. – Арк. 44; ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 147. – Арк. 7, 35; Спр. 148. – Арк. 34. Труд. – 1944. – 8 сентября; 29 ноября; Данилюк М., Панчук М. На службі фронту і тилу. – К., 1974. – С. 53.

46. ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 44; ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 154. – Арк. 12-13; Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. – Т. 3. – С. 233; Советская Украина в годы Великой Отечественной войны (1941-1945). Док. и материалы. – Т. 3. – С. 421.

47. ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 3; Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. – Т. 3. – С. 235; Советская Украина в годы Великой Отечественной войны (1941-1945). Док. и материалы. – Т. 3. – С. 427.

48. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 409. – Арк. 109; Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. – Т. 3. – С. 234-235; Советская Украина в годы Великой Отечественной войны (1941-1945). Док. и материалы. – Т. 3. – С. 429;

49. ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 44; Спр. – 14. – Арк. 37; Спр. 16. – Арк. 85.

50. Там же – Спр. 18. – Арк. 57, 72; Спр. – 22. – Арк. 83.

51. Досягнення Радянської України за 40 років. Стат. збірник. – С. 49.

52. Народне господарство Української РСР в 1966 році. Стат. щорічник. – С. 89; История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941-1945. – М., 1964. – Т. 4. – С. 582; Історія Української РСР. – Т. 7. – С. 405; Экономика СССР в период Отечественной войны. – М., 1965. – С. 169; Чернега М.П. Назв. праця. – С. 95.

Потильчак О.

СТАЦІОНАРНІ ЛІКУВАЛЬНІ УСТАНОВИ ДЛЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РСР У 1944–1951 РР.

Серед режимних установ для військовополонених, створених НКВС (МВС) СРСР на території України у 1944–1951 рр., особливе місце посідають так звані “спеціальні шпиталі для військовополонених”. Це питання належить до низки маловивчених у контексті теми радянського військового полону в Україні. У загальних рисах проблему окреслив у своїй монографії А.С. Чайковський. Хоча зазначеним питанням у книзі присвячено окремий розділ, проте аспект організації мережі спецшпиталів для військовополонених на території України залишився поза увагою автора [1].

Метою цього дослідження є комплексне вивчення проблеми організації мережі спеціальних стаціонарних лікувальних установ для військовополонених в Україні у 1944–1951 рр. Основу джерельної бази склали документи із фондів Державного архіву Міністерства внутрішніх справ України, чий документальний комплекс чи не вперше відкрито залучається до наукового обігу.

Розміщення значних мас військовополонених у стаціонарних таборах на території України поставило перед НКВС цілу низку проблем, пов'язаних із їхнім медичним забезпеченням. Високий рівень захворюваності та смертності серед військовополонених, примусив військове керівництво і НКВС вжити термінових заходів для поліпшення становища. 18 січня 1944 р. Начальник Тилу Червоної Армії, генерал армії О. Хрульов підписав наказ № 006, відповідно до якого, за групою фронтових приймально-пересильних таборів закріплювалися евакошпиталі для прийому з фронту поранених, хворих та обморожених військовополонених. На території України такими були: №№ 4566, 2619 (ФППТ № 22 – 1-й Український фронт); № 2984 (Табір № 33 – 2-й Український фронт);